

OPINII ISTORIOGRAFICE PRIVIND FORTIFICAȚIILE DE PĂMÂNT DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI ȘI INFORMAȚIILE DIN CRONICA LUI ANONYMUS, *GESTA HUNGARORUM*¹

Florin Sfrengu

Historiographical Opinions on the Defensive Earthworks in Northwestern Romania and Some Information Collected from *Gesta Hungarorum*, the Chronicle of Anonymus

Abstract: This article presents the opinions of several archaeologists and historians resulting from historical and archaeological investigations conducted on the defensive earthworks, dated in 8th to 12th centuries, from the northwestern Romania. We present excerpts from „Gesta Hungarorum” (The Deeds of the Hungarians), the chronicle of Anonymous Notary (Anonymus), where numerous fortifications and settlements found by the Hungarians upon their arrival in Central Europe, belonging to the Slavic and the Romanic populations were mentioned. The author of the chronicle pointed out that some of the fortifications, with earth walls and ditches had been built not only by the population found by the Hungarians in the occupied territory, but also by Hungarians - or by the local population, but at the behest of the latter.

Keywords: defensive earthworks, the chronicle of Anonymus, Romanians, Hungarians, Biharea, Duchy of Menumorut.

În partea de nord-vest a României, pe teritoriul actual al județelor: Arad, Bihor, Satu-Mare și Sălaj, au fost semnalate 27 de fortificații încadrate cronologic, de la caz la caz, în perioada secolelor VIII-XII². Trei fortificații sunt considerate de unii arheologi ca fiind ridicate în perioada secolelor VIII-IX, dintre care două necercetate, cu datare incertă: Vârfurile³

¹ Versiunea în limba italiană a articolului de față, intitulat *Opinioni storigrafiche sulle fortificazioni nel nord-ovest della Romania e le informazioni presenti nella cronica anonima Gesta Hungarorum*, a fost publicat în *Transylvanian Review*, vol. XXIII, Supplement No. 1, 2014, *Categorie europree: Rappresentazioni Storiche e Letterarie del 'Politico'*, p. 63-76.

² Vezi anexa.

³ M. Zdroba, M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în *Ziridava*, VI, Arad, 1976, p. 51; I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (secolele X-XIII)*, Oradea, 2006, p. 217.

cu locul descoperirii neprecizat și Zimandul Nou⁴. Biharea este una din puținele cetăți de pământ care au beneficiat de săpături arheologice sistematice⁵. În perioada secolelor IX-X sunt plasate începuturile a șase fortificații: Beliu-Trei Cruci⁶ – necercetată, Grăniceri-Cetate⁷ – probabilă, Moigrad-Dealul Cămnini⁸, Sebiș-Troianul⁹, Vladimirescu-La Cetate¹⁰, Zărând-La Bisericuță¹¹. Aceste fortificații își continuă existența și în secolul al XI-lea. Alte 10 fortificații sunt datate începând cu secolele X-XI: Cheud-Dealul Cetate¹², Halmăjd-La Zamca¹³, Medieșul Aurit-Castel¹⁴, Ortelec-Cetate¹⁵,

⁴ E. Glück, Contribuții privind părțile arădene în secolele IX-X, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 123.

⁵ S. Dumitrașcu, Biharea. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980, Oradea, 1994; F. Sfrengeu, Settlements from 8th-9th centuries discovered within the soil fortress at Biharea, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XVIII, 2008, p. 7-12; S. Dumitrașcu, F. Sfrengeu, Mihaela Goman, Săpăturile arheologice din vara anului 1998 la Biharea – „Cetatea de pământ”, în *Crișana Antiqua et Mediaevalia*, I, Oradea, 2000, p. 63-73; F. Sfrengeu, Cercetările arheologice de la Biharea „Cetatea de pământ” (zona de vest) din anii 1999-2000, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XII, 2002, p.19-24; Idem, Săpăturile arheologice din 2001-2002 de la Biharea – Cetatea de pământ (zona de sud), în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XIV, 2004, p. 11-18.

⁶ Fl. Dudaș, Zărândul. Chipuri și fapte din trecut, București, 1981, p.26; Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, Timișoara, 1999, p. 44.

⁷ I. Crișan, op.cit., p. 151-152.

⁸ M. Rusu, Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului, în *Sub semnul lui Clío. Omagiu acad. Șt. Pascu*, Cluj, 1974, p.266-268; C. Cosma, Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d.H., Cluj-Napoca, 2002 (în continuare C. Cosma, Vestul și nord-vestul României...), p. 201-202.

⁹ Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, Timișoara, 1999, p.115.

¹⁰ M. Barbu, Săpăturile de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979, în *Ziridava*, XII, 1980, p.151-163; M. Barbu, M. Zdroba, Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu, în *Ziridava*, VIII, 1977, p.17-28; Idem, Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1977, în *Ziridava*, X, 1978, p.101-121; Idem, Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1978, în *Ziridava*, XI, 1979, p.181-193

¹¹ M. Rusu, Cetățile transilvănene din secolele IX-XI și importanța lor istorică, în *Ziridava*, X, 1978, p.161-162; Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, Timișoara, 1999, p. 138-139.

¹² A. Medeve, Cadrul natural al fortificațiilor de la Cheud, în *AMP*, XVI, 1992, p. 383-388; C. Cosma, Vestul și nord-vestul României..., p. 185.

¹³ C. Cosma, Vestul și nord-vestul României..., p. 193.

¹⁴ S. Dumitrașcu, Săpăturile arheologice de la Medieșul Aurit-Castel, în *Crisia*, IV, 1974, p. 101-106.

¹⁵ C. Cosma, Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor, în *AMP*, XXIII, 2000, I, p. 472-475;

Pâncota-Cetatea turcească¹⁶, Petreu-Cetatea dinăuntru¹⁷, Șimleul Silvaniei-Cetate¹⁸, Șimleul Silvaniei-Observator¹⁹, Tăuș-Dealul Rujelor²⁰, Zalnoc-Cetate²¹. La opt fortificații începuturile sunt încadrate în secolul al XI-lea: Bodrogu Vechi-Grădiște²², Bulci-Cetate²³, Căpleni-Pământul regesc²⁴, Cladova-Dealul Carierei²⁵, Cuvin-Cetate²⁶, Marca-Cetate²⁷, Oradea-Cetate²⁸, Zalău-Poligon²⁹.

Fortificațiile au fost amplasate, din punct de vedere geografic, în mai multe locuri: pe terasele mai înalte ale râurilor sau pe platourile dealurilor din zona de întâlnire a piemonturilor cu câmpia (Beliu, Bodrogu Vechi, Căpleni, Cladova, Oradea, Pâncota, Tăuș, Vladimirescu, Zărand), pe interfluviul aplatizat (grind) format de cursurile pârâului Ceșmeu, fosta

Idem, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 210-212.

¹⁶ M. Blăjan, E. Dörner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului câldărușelor de lut (sec. XI-XII), descoperite pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 128; I. Crișan, *op.cit.*, p. 174-175.

¹⁷ *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 54.

¹⁸ C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 232.

¹⁹ *Ibidem*, p. 233.

²⁰ E.D. Pădureanu, *Noi fortificații pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, p. 33; *Rep. arh. al Mureșului Inferior*, p. 126.

²¹ M. Rusu, *op.cit.*, P. Iambor, *Izvoarele istorice și terminologia privind așezările fortificate din secolele IX-XIII*, în *AMN*, 1989-1993, 26-30, p.20; C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 241; I. Crișan, *op.cit.*, p. 223.

²² E.D. Pădureanu, *Noi fortificații pe teritoriul jud. Arad*, în *Ziridava*, 15-16, 1987, p. 29-31; *Rep. arh. al Mureșului Inferior*, p. 45.

²³ M. Blăjan, E. Dörner, *op.cit.*, p.124; *Rep. arh. al Mureșului Inferior*, p. 47.

²⁴ J. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, București, 1999, p. 78-79.

²⁵ V. Boroneanț, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova, jud. Arad*, în *Ziridava*, X, 1978, X, p. 139-157; Idem, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova, jud. Arad, în lumina descoperirilor arheologice și a unor noi investigații arheologice*, în *Ziridava*, 1982, XIV, p. 109-115; V. Boroneanț, P. Hurezan, *Cetatea de la Cladova – Reședința voievozului Transilvaniei – Pousa*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, p. 67-74; *Rep. arh. al Mureșului Inferior*, p. 56-57; C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 186-187.

²⁶ *Rep. arh. al Mureșului Inferior*, p. 64.

²⁷ S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca (jud. Sălaj)*, Zalău, 1974, p. 13, 24-25.

²⁸ A.A. Rusu, *Cercetări arheologice în cetatea Oradea. Sinteza preliminară a anilor 1991-1993*, în *Crisia*, XXIII, 1993, p. 59-84.

²⁹ D. Băcuet Crișan, S. Băcuet Crișan, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Zalău*, Zalău, 2003, p. 30, 46.

albie a Crișului Repede (Crișul Mic, azi colmatată), și Barcău la nord (Biharea). O situație asemănătoare întâlnim și în cazul cetăților de la Petreu și Medieșul Aurit. Alte fortificații sunt situate pe pantele sau terasele dealurilor, precum și pe muncii împăduriți (Cheud, Halmăjd, Marca, Moigrad, Ortelec, Sebiș, Șimleul Silvaniei – Cetate și Observator, Zalnoc).

Din punct de vedere planimetric, fortificațiile au fost încadrate în mai multe tipuri:

1. fortificații patruleter (de exemplu: Biharea, Pâncota, Zărand, cu plan dreptunghiular, Cladova și Vladimirescu, cu plan trapezoidal);

2. fortificații care urmează configurația terenului (de exemplu: Cheud, Moigrad, Ortelec, Șimleul Silvaniei-Cetate și Observator);

3. fortificații de formă circulară (Halmăjd)³⁰.

M. Rusu este de părere că apariția fortificațiilor feudale timpurii „este în principal rezultatul transformărilor de ordin economic și social petrecute în sânul populației autohtone. Fără îndoială că la acești factori a contribuit și conjunctura istorică favorabilă, precum și repetatele incursiuni sau dislocări de populații, venite din diferite direcții, care i-au determinat pe autohtoni să-și construiască fortificații, la adăpostul cărora puteau să-și apere avutul și ființa”³¹.

Cetățile transilvănene (aici fiind cuprinse și câteva situate la vest de Carpați, iar una chiar la sud), încadrate în perioada secolelor IX-XI, au fost împărțite, de arheologul amintit mai sus, în trei tipuri principale:

1. fortificații cu unul sau mai multe valuri de pământ, uneori cu o bermă în față, precum și unul sau două șanțuri de apărare, cu fundul plat sau în formă de albie, unele fiind prevăzute la interior cu un drum de rond pietruit cu pietre de râu sau lespezi;

2. fortificații care dispun de o palisadă complexă, construită într-o tehnică specială, situate în spatele sau pe valurile de pământ mai vechi;

³⁰ C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p.42-54. Autorul prezintă pe larg aspectele referitoare la densitate și amplasarea geografică, tipologia în funcție de planimetrie, sistemul constructiv, analogiile planimetrice și a sistemelor constructive, probleme privind cronologia fortificațiilor, funcționalitatea și atribuirea etnică. Precizăm faptul că toate fortificațiile analizate în lucrarea amintită sunt plasate, din punct de vedere cronologic, cel mai devreme în secolul al X-lea, Biharea la începutul acestui secol, iar celelalte fortificații în a doua jumătate sau chiar în secolul al XI-lea (p. 47-53 și anexa 2.2 de la p. 248).

³¹ M. Rusu, *Cetățile transilvănene din secolele IX-XI și importanța lor istorică*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 161-162.

3. fortificații care au ziduri din blocuri fasonate și cărămizi, la Slon (jud. Prahova), sau blocuri paralelipipedice legate între ele cu scoabe de fier, la Moldovenești (jud. Cluj), construite într-o tehnică bizantină³².

Fortificațiile din prima grupă au fost atribuite primelor formațiuni politice românești ale lui Gelu, Menumorut și Glad, fiind construite de români și slavi, după cum o confirmă relatările lui Anonymus³³.

Opera Notarului Anonim, **Gesta Hungarorum (Faptele ungarilor)** este considerată de majoritatea specialiștilor o importantă lucrare pentru deslușirea unor evenimente și realități de la sfârșitul mileniului I și începutul celui de-al II-lea al erei creștine, nu numai referitoare la maghiarii nou veniți în Europa centrală, ci și la celelalte populații aflate în zonă, care au avut de suferit în urma acțiunilor întreprinse de aceștia. Magistrul zis P., notarul, presupus de unii istorici, fie a regelui Béla al II-lea (1131-1141) sau Béla al III-lea (1172-1196), supranumit astăzi *Anonymus*, format, după cum ne spune printre alții și Stelian Brezeanu, în mediul parizian al secolului al XII-lea, își ia ca model gestele romanești aflate în vogă în societatea franceză a vremii. El celebrează faptele de arme ale regilor și ale nobilimii maghiare, transformând cucerirea Pannoniei și campaniile de pradă în Occident și Balcani în episodul central al narațiunii sale³⁴.

În capitolul I. **Cine a fost Notarul Anonim?**, al cărții lui Alexandru Madgearu, **Românii în opera Notarului Anonim**, se reia întreaga problematică privind identitatea și vremea în care a scris acesta, mult discutate de istorici. În concluzie autorul înclină spre datarea izvorului într-o perioadă ulterioară lui Béla al II-lea, înaintea renașterii Bulgariei, foarte probabil în jurul anului 1150, însă se precizează că nu pot fi eliminate și alte ipoteze, deci nu poate fi o datare definitivă³⁵.

Mai recent Tudor Sălăgean reia discuția privind posibila datarea a **Gestei Hungarorum** în perioada care a urmat domniei lui Bela I (1060-1063) și a pregătirii lui Anonymus, cel mai probabil în Italia deoarece o serie de

³² *Ibidem*, p. 162-163. Se presupune că cele două cetăți au fost construite de meșteri bizantini poate și datorită faptului că ele se aflau în apropierea unor saline, iar cetatea de la Moldovenești era legată și de exploatarea aurului, stârnind astfel interesul Bizanțului.

³³ *Ibidem*, p. 166.

³⁴ St. Brezeanu, „Romani” și „Blachi” la Anonymus. *Istorie și ideologie politică, în Romanitatea orientală în Evul Mediu*, București, 1999 (în continuare St. Brezeanu, „Romani” și „Blachi”), p. 138.

³⁵ Al. Madgearu, **Românii în opera Notarului Anonim**, Cluj-Napoca, 2001, p. 19-25.

indicii prezente în textul lucrării arată faptul că Anonymus cunoștea cel mai bine nordul Italiei. Ample referiri sunt făcute, cu ocazia descrierii campaniilor ungarilor în Italia, la realitățile politice, orașe și locuri precum: marca Lombardiei, Friuli, Padova, Vercelli, Susa, Torino, câmpia Lombardiei³⁶.

Opera s-a păstrat parțial într-un singur manuscris de la mijlocul secolului al XIII-lea, conservat azi la Biblioteca Națională Maghiară, fiind publicată prima oară în 1746 de către J.G. Schwandter și M. Bel, dar ea a fost semnalată pentru prima oară în 1652, într-un catalog al Bibliotecii Imperiale din Viena³⁷. Lucrarea Notarului Anonim nu s-a păstrat integral, deoarece din capitolul 15 reiese că narațiunea atingea și epoca lui Andrei I (1046-1060), textul încheindu-se cu domnia ducelui Géza, făcând referiri însă și la evenimente contemporane cu Ștefan I.

Opera are următoarea structură: capitolele 1-11 cuprind descrierea patriei de origine a ungarilor, plecarea lor în Rutenia și luptele cu rutenii; capitolele 12-18 prezintă cucerirea teritoriului dintre Dunăre și Tisa; capitolele 19-29 descriu luptele cu ducele de Byhor, Menumorut și cucerirea țării lui Gelou; capitolele 30-43 înfățișează luptele cu Salanus, cu boemii și ducele Bulgariei; capitolele 44-45 descriu luptele cu Glad și campania de la sud de Dunăre; capitolele 46-50 prezintă cucerirea teritoriului de la vest de Dunăre (Pannonia); capitolele 50-52 reluarea luptelor cu Menumorut; capitolele 52-53 și 57 îi prezintă pe urmașii lui Árpád până la Géza; capitolele 53-56 prezintă campaniile din Occident.

Discuțiile în legătură cu credibilitatea celor relatate în cronică, perioada în care a trăit persoana care a scris-o și cine a fost aceasta au început imediat după tipărirea ei. În 2006 Liviu Borcea a făcut o trecere în revistă a opiniilor din cadrul istoriografiei maghiare și germane față de acest izvor literar, care au oscilat „în funcție de modul în care se desfășurau discuțiile, de felul în care istoricii, paleograful, lingviștii, etnologii, aduceau noi argumente în favoarea uneia sau alteia dintre păreri.”³⁸ Referitor la Oradea reținem faptul că, în cadrul manifestărilor politice prilejuite de sărbătorirea Mileniului, între 1892-1896, municipalitatea a comandat pictorului Festy Árpád un tablou pentru sala mare a primăriei, care evoca

³⁶ T. Sălăgean, *Țara lui Gelou: Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006, p. 16-18.

³⁷ St. Brezeanu, „Romani” și „Blachi”, p. 137-138; Al. Madgearu, *op.cit.*, p. 19-20.

³⁸ L. Borcea, *Bihorul medieval. Oameni, Așezări, Instituții*, Oradea, 2006, p. 22.

momentul căsătoriei lui Zoltan, fiul lui Árpád, cu fiica lui Menumorut, considerat la acea vreme conducătorul unui ducat întemeiat tot de unguri, readus după cucerirea cetății de la Biharea în cadrul comunității maghiare³⁹. În amintirea bătăliei a fost ridicat, în centrul fortificației de pământ, un monument ale cărui urme se mai văd și azi.

Cea mai întinsă lucrare despre Anonymus, de peste 1.300 de pagini, a apărut la începutul secolului al XX-lea (1902) fiind scrisă de Kubinyi Ferenc. Acesta afirmă că cele relatate sunt în întregime adevărate iar cel care a scris cronica a fost notarul regelui Bela I, dacă se are în vedere stilul, toponimia și onomastica. În 1937 apare ediția critică realizată de Szentpétery Imre, cu notele lui Pais Dezső, sub îngrijirea lui Jakubovich Emil, considerată a fi cea mai bună ediție a cronicii lui Anonymus. De problema acestei cronici s-a ocupat, după al II-lea război mondial, și specialistul în geografia istorică a Ungariei, Györffy György care, în esență, a căutat mereu să-i scadă credibilitatea. În opinia specialistului maghiar totul e pură invenție, în afară de numele proprii și toponimice, iar realitățile anului 1200 au fost plasate de Anonymus în secolul al IX-lea. Concepția aceasta s-a generalizat în ultimele decenii în istoriografia maghiară⁴⁰.

În **Gesta Hungarorum** sunt pomenite numeroase fortificații și așezări, pe care ungurii le-au găsit la venirea lor în centrul Europei, și care aparțineau populațiilor de origine slavă și romanică. Autorul cronicii arată că unele din fortificații, cu valuri de pământ și șanțuri, au fost construite, nu numai de populația găsită de unguri în teritoriul ocupat, ci și de către unguri sau mai bine zis la îndemnul acestora de către populația locală. Termenul de *castrum* este folosit frecvent pentru denumirea acestor fortificații care, în marea lor majoritate, au fost folosite în perioada ulterioară ca centre administrative (comitate) sau centre episcopale, arhidiaconate, mănăstiri. Dintre acestea amintim doar câteva: Bana, Bezprem, Borona, Borons, Borsva, Blundus, Bihor, Galgoncy, Geuru, Gumur, Horom, Hung, Keuee, Pest, Posoga, Scereduccy, Trusum, Vlcou, Zabrag, Zemlun, Zotmar⁴¹.

Un loc important în opera cronicarului Anonim îl ocupă luptele pentru cucerirea ducatului bihorean. Ducatul lui Menumorut, despre care Anonymus ne vorbește în capitolele 19-22, 28, 50-52, era cuprins între Tisa, Mureș, Someș și Carpații Occidentali, având reședința la Biharea.

³⁹ Ibidem, p. 25.

⁴⁰ Ibidem, p. 27.

⁴¹ P. Iambor, **Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)**, Cluj-Napoca, 2005, p. 19.

Analizând relatările din aceste capitole ale cronicii lui Anonymus, I.A. Pop arată că războiul contra ducatului Crișanei are trei etape:

„- prima expediție militară, din direcția nord-est spre sud-est, duce la atacarea teritoriului dintre râurile Er și Someș, cu cetatea Sătmăr, până sub Munții Meseș și până la Zalău;

- a doua expediție este o continuare a primei, din direcția nord-est spre nord-vest, de-a lungul râului Er, încheiată cu înfrângerea cetei ungarilor la Szeghalom;

- a treia, în care avangarda oștii era formată din secui, e orientată dinspre sud spre nord-est și duce la căderea și jefuirea cetății Biharea”⁴².

Se menționează faptul că, în fiecare etapă, au avut loc lupte armate și rezistențe ale populației, în ciuda spaimei și groazei ce îi cuprinsese pe locuitori, după spusele lui Anonymus, iar între ultimele două etape a trecut un timp mai îndelungat⁴³. Asediul și predarea cetății Byhor ungarilor și secuilor ne este relatat de Anonymus în capitolul 51.

Vom prezenta pe scurt pasajele din cronică unde sunt pomenite și fortificațiile din cadrul ducatului bihorean. În capitolul XIX intitulat **Despre ducele bihorean** aflăm că ducele Arpad, conducătorul ungarilor, după ce s-a sfătuit cu nobili săi „a trimis soli în fortăreața Byhor la ducele Menu Morout (Menumorut), cerând de la acesta ca din dreptul strămoșului său, regele Athila, să-i cedeze pământul de la fluviul Someș până la hotarul Nyr și până la Poarta Mezesyna”⁴⁴. În capitolul următor **Cum a plecat contra Bihorului** aflăm că trimișii lui Arpad, Usubuu și Veluc trec fluviul Tisa pe la Vadul Lucy. „Și după ce au ieșit de aici, sosind în fortăreața Bihor, au salutat pe ducele Menu Morout și i-au prezentat darurile pe care le trimisese ducele lor. Iar mai apoi, comunicându-i solia ducelui Arpad, au cerut pământul pe care l-am numit mai sus”⁴⁵. Menumorut nu cedează amintind printre altele în răspunsul său că se află sub protecția împăratului de la Constantinopol. Replica ungarilor este viguroasă. În frunte cu Tosu și Zobolsu trec Tisa pe la vadul Ladeo iar locuitorii se supun.

⁴² Ioan-Aurel Pop, **Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania**, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2003, (în continuare I.A. Pop, **Românii și maghiarii**), p. 135.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ **Cronica Notarului Anonymus Faptele Ungurilor**, traducerea și comentariul P.L. Tonciulescu, București, 1996 (în continuare **Anonymus**), cap. XIX.

⁴⁵ **Anonymus**, cap. XX.

În capitolul XXI, intitulat **Despre Zobolsu**, se arată cum s-au ridicat două cetăți, una lângă Tisa și alta lângă Someș și cum a fost cucerită cetatea Zotmar: „Atunci Zobolsu, un bărbat foarte înțelept, cercetând un oarecare loc lângă Tisa și pe când vedea calitatea locului, a înțeles că este foarte întărit pentru a construi o fortăreață. Deci, cu sfatul comun al asociațiilor săi, după ce a făcut o reuniune a cetățenilor, a făcut un șanț mare și a construit o fortăreață foarte puternică din pământ, care acum se numește fortăreața Zobolsu. Atunci Zobolsu și asociații săi au organizat, dintre locuitorii pământului, mulți slujitori la acea fortăreață, care acum se numesc cetățeni. Și după ce au lăsat acolo ostași sub un ostaș foarte nobil cu numele Eculsu, s-au pregătit să meargă mai departe. Atunci Zobolsu și asociații săi au împărțit întreaga armată în două părți, pentru ca o parte să mergă lângă râul Someș și cealaltă parte în părțile Nirului. Zobolsu și Thosu, tatăl lui Lelu, au plecat din armată pe marginile Tisei, subjugându-și popoarele și au venit către fluviul Someș la acel loc care se numește Suruuar. Și în același loc, mai jos de bălți, Thosu, tatăl lui Lelu, după ce a adunat mulțimea poporului, a făcut un șanț mare și a construit o fortăreață de pământ, foarte întărită, care – la început – a fost numită fortăreața lui Thosu, dar acum se numește Saruuar. Și fiii locuitorilor, fiind primiți ca ostatici, au părăsit fortăreața plină de ostași. Atunci Thosu, la cererea poporului subjugat stăpânului său ducele Arpad, a făcut să se ridice un târg între Nir și Tisa. Cărui târg i-a dat numele său, care acum se numește târgul lui Thosu. Dar, după aceea Zobolsu și Thosu, plecați de aici, au ajuns până la fortăreața Zotmar. Și, luptând trei zile, asediind fortăreața, au câștigat victoria. Și în a patra zi, intrând în fortăreață, pe ostașii ducelui Menu Morout, pe care i-au putut prinde acolo, după ce i-au legat cu lanțuri de fier, i-au pus în cea mai detestabilă parte de jos a temniței și pe fiii locuitorilor i-au luat ca ostatici. Și au părăsit fortăreața plină de ostași. Iar ei au acceptat să meargă la Porțile Mezesine”⁴⁶.

Din următoarele două capitole aflăm că, după ce supun populația până la Zyloc, fără a întâmpina vreo rezistență, ungurii decid ca hotarele să fie la Poarta Meseșului. „Atunci locuitorii țării au construit la, ordinul lor, porți de piatră, și au făcut și îngrăditură mare de copaci la marginea regatului... Și auzind aceasta Arpad și ai săi, au plecat din Zeremsu și au trasat hotarele unor castre lângă fluviul Souiou, de la Tisa până la fluviul Honrat”⁴⁷.

⁴⁶ Anonymus, cap. XXI.

⁴⁷ Anonymus, cap. XXII.

Anonymus în capitolul 51 ne relatează asediul și predarea cetății Byhor ungarilor și secuilor. După ce ungurii și secuii traversează înot râul Criș la *Mons Cervinus* (Muntele Cerbului) își așează tabăra la râul Tekereu, un afluent dispărut azi al Crișului. Astfel că Menumorut temându-se de dușmanii săi nu a avut îndrăzneala să vină înaintea lor deoarece, după cum arată Anonymus, „auziseră că ducele Arpad și ostașii săi sunt mai puternici în război și că romanii au fost puși pe fugă din Pannonia prin aceiași și că au devastat ținuturile carintienilor moravieni și că au ucis mai multe mii de oameni în tăișul săbiei lor. Că au ocupat regatul Pannoniei și că dușmanii lor au fugit dinaintea feței lor. Atunci ducele Menumorut, după ce mulțimea ostașilor a fost părăsită în castrul Byhor, el însuși fugind cu soția și fata sa din fața acestora, au început a locui în pădurea Ygfon. Usubuu și Velec și întreaga lor oștire au început să călărească veseli împotriva fortăreței Byhor și și-au așezat taberele lângă fluviul Iouzas. Iar în a treia zi, după ce oștirile au fost orânduie, au plecat la fortăreață luptând (Belland). Și ostașii adunați de jur împrejur din diferite națiuni au început să lupte împotriva lui Usubuu și a ostașilor săi. Syclii și ungurii omorâseră mulți oameni cu lovituri de săgeți. Usubuu și Velec au ucis 125 ostași cu balistele. Și s-au luptat între ei 12 zile și dintre ostașii lui Usubuu și Velec au fost omorâți 20 unguri și 15 secui. Dar în a 13-a zi, când ungurii și secuii umpluseră șanțurile fortăreței și veniseră să pună scări la perete, ostașii ducelui Menumorut, văzând curajul ungarilor, au început să roage pe acești doi principii ai armatei și, după ce fortăreața a fost deschisă, au venit să se roage, cu picioarele goale, înaintea feței lui Usubuu și Velec. Căroră Usubuu și Velec, punându-le pază, ei înșiși au intrat în fortăreața Byhor și au găsit acolo multe bunuri ale acelor ostași. Când Menumorut auzise aceasta prin soli scăpați prin fugă, s-a aruncat într-o mare teamă. Și a trimis solii săi cu diferite daruri la Usubuu și Velec și i-a rugat pe aceștia să favorizeze ei înșiși pacea și să dea drumul solilor proprii și să meargă la ducele Arpad, care soli să-i anunțe acestuia că Menumorut, care la început a încredințat ducelui Arpad, prin solii săi proprii, cu inima mândră bulgărească, că refuză să-i dea pământ cât încapă într-un pumn, acum, prin aceiași soli, învins și distrus, nu se îndoieste să dea întregul regat și pe fiica sa lui Zulta, fiul lui Arpad. Atunci Usubuu și Velec au lăudat sfatul acestuia și au trimis soli, împreună cu solii săi, care să roage pe stăpânul său, ducele Arpad, pentru pace. Care, pe când intraseră în insula Sepel și salutaseră pe ducele Arpad, a doua zi solii au spus cele încredințate de Menumorut. Dar,

ducele Arpad, după ce a ținut sfat cu nobilii săi, a apreciat și a lăudat cele încredințate de Menumorout și când auzise acum că fiica lui Menumorout este de aceeași etate ca și fiul său Zulta, n-a fost nevoit să amâne cererea lui Menumorout și a primit pe fiica sa ca soție a lui Zulta, împreună cu regatul pe care i l-a promis. Și, după ce a trimis soli la Usubuu și Velec, le-a dat sarcina ca nunta să fie sărbătorită, să primească pe fiica lui Menumorout ca soție pentru Zulta și să ducă cu sine pe fiii locuitorilor dați ca ostateci și ducele Menumorout să-i dea fortăreața Byhor”⁴⁸.

Informațiile despre fortificațiile din ducatul lui Menumorut, și în general cele care narează episodul cuceririi acestuia, chiar dacă au fost puse sub semnul întrebării, sunt utile în măsura în care ele sunt confirmate și de alte surse. În ultima vreme au apărut o serie de cărți, studii și articole care încearcă să lămurească apariția și evoluția fortificațiilor⁴⁹.

Referindu-se la vestigiile descoperite la Bihareța, S. Dumitrașcu ajunge la următoarea concluzie: „Aceste vestigii dezvăluiau existența unei continuități de civilizație, care nu avea neacoperire materială nici în sincopa de 10-25 de ani, și care contura nu un sat obișnuit, ci un adevărat târg, din care și pentru care s-a ridicat cetatea voievodală de pământ, tipică în tot centrul și vestul Europei, între monumentele de apărare ale locuitorilor din aceste teritorii europene împotriva pătrunderii maghiare (Cf. Mechtild Schulze, **Das ungarische kriegerggrab von Aspres-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneneinfällen nach Mittel-West-und Südeuropa (899-955 n.Chr.)**, în *Jarbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 31, Mainz, 1984, p.473-517)”⁵⁰.

⁴⁸ Anonymus, cap. 51.

⁴⁹ A. Bejan, **Monuments féodaux anciens de Banat – réflexion du processus de constitution de féodalisme roumain aux VIII-XI siècles**, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, IX, 2003, p. 468-472; C. Cosma, **Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor**, în *AMP*, XXIII, 2000, I, p. 453-497; A.A. Rusu, G.P. Hurezan, **Cetăți medievale din județul Arad**, Arad, 1999; A.A. Rusu, **Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)**, Cluj-Napoca, 2005 (în continuare A.A. Rusu, **Castelarea carpatică...**); I.M. Țiplic, **Caracteristici tipologice ale fortificațiilor din pământ și lemn din Transilvania sec. X-XIII**, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, III, 2004, p.183-215; Idem, **Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu**, București, 2006; Idem, **Istoria fortificațiilor medievale timpurii din Transilvania (927/934-1257) între mit, naționalism și arheologie**, Iași. 2007.

⁵⁰ S. Dumitrașcu, op.cit., p. 8-9.

Nu se exclude posibilitatea construirii unor fortificații, mai ales cele datate cu începere din a doua jumătate a secolului al X-lea, de către unguri sau la comanda acestora, „maghiarii fiind cei care, în secolul al X-lea, își fixează limitele estice la Porțile Meseșului, unde ridică întărituri pentru apărarea granițelor”⁵¹. Luptele dintre unguri și pecenegi din primele decenii ale secolului al XI-lea sunt considerate a fi cauza sfârșitului fortificațiilor, dar trebuie să se țină seama că în această perioadă de timp încep și campaniile militare sistematice de cucerire a Transilvaniei de către regatul maghiar. Fortificațiile din nord-vestul României, ca urmare a cuceririi noilor teritorii, își pierd funcționalitatea inițială, unele devenind centre de comitat după a doua jumătate a secolului al XI-lea, când apar în documente.

În carte lui A.A. Rusu, apărută în 2005, sunt discutate și o serie de probleme ce privesc originea și evoluția primelor fortificații de pământ și lemn⁵². Sunt analizate critic și cercetările arheologice întreprinse într-o serie din fortificațiile din Transilvania, dar și studiile care au abordat problematica acestora. Autorul lucrării afirmă că analiza critică se limitează „doar la provincia intracarpatică”⁵³, însă după câte se poate remarca, numeroase fortificații se află la vest de aceasta sau chiar într-un areal mai îndepărtat, pe malul Dunării.

Fortificațiile analizate de A.A. Rusu sunt: Biharea, Dăbâca, Morești, Șirioara, Moigrad, Orșova, Cornini (Pescari), Zarand, Vladimirescu, Pâncota, Bulci, Șona, Cluj-Mănăstur, Breaza, Moldovenești, despre ele exprimându-se opinii interesante, diferite de cele mai multe ori de cele ale arheologilor care le-au cercetat și publicat⁵⁴. Sunt analizate și ultimele sinteze care nu au fost cuprinse în tratatul de istorie apărut sub egida Academiei Române din 2001, pentru nord-vestul României, printre care se numără și studiul lui C. Cosma⁵⁵. Sunt discutate cele 11 obiective arheologice semnalate ca fiind sondate arheologic. În urma analizei critice, repertoriul a fost amputat drastic. La Pâncota și Tăuș, se afirmă de A.A. Rusu, n-au fost executate până în momentul publicării studiului săpături

⁵¹ C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 54.

⁵² A.A. Rusu, *Castelarea carpatică...*, p. 80-94.

⁵³ *Ibidem*, p. 82.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 82-85.

⁵⁵ C. Cosma, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, în *AMN*, XXIII/I, 2000, p. 453-498.

arheologice⁵⁶. Despre fortificațiile de la Bodrogu Vechi, Cheud, Halmăjd, Petreu se spune că „sunt cu totul îndoielnice” datorită faptului că ceramica descoperită la suprafață, cu datare relativă, și chiar cea aflată la adâncime, „nu are decât o relevanță minoră pentru vechimea elementelor de apărare”⁵⁷. Despre selecția cronologică făcută de C. Cosma, considerată a fi „năucitoare”, se crede că este „mult mai partizană decât a celor care o aruncaseră, iresponsabil, în istoriografie”, iar „cronologiile obiectivelor sunt atât de largi și nesigure, încât ele ar putea fi manevrate ușor în alte studii care depășesc limitele propuse inițial”⁵⁸.

Se mai constată, pe lângă alte observații critice, „că prudența declarată de la început este urmată de o preluare în bloc, și nepermis de îngăduitoare, a unor obiective care s-au încadrat doar pe motivația percepției primare, rezultată din contemplarea suprafețelor (cinci obiective). Folosirea acestei modalități de colectare a informațiilor face îndoielnică, de la început, întreaga construcție istorică care urmează. Pe un asemenea lot mic și nesigur, nici un fel de generalizare nu este admisibilă. Greșeala fundamentală a autorului este aceea că, știind cât de precare îi sunt datele, a continuat totuși să construiască pe ele, anihilând, în fond, toată circumspecția cu care promisese să facă analiza”⁵⁹.

Constatările arheologului medievist, amintit mai sus, referitoare la arhitectura fortificațiilor timpurii sunt de asemenea foarte critice. Se amintește faptul că încă din 1991 R. Popa a atras atenția asupra unor neajunsuri, apoi luarea de poziție din interiorul istoriografiei maghiare care ne reproșează că fortificațiile de dinaintea venirii ungarilor „nu sunt conexe unor cercetări convingătoare pentru așezări și cimitire contemporane”⁶⁰. A.A. Rusu ne spune că: „este aproape exclus ca

⁵⁶ A.A. Rusu, *op.cit.*, p.86. Și C. Cosma își exprimă rezerva în ceea ce privește datarea cetății de la Tăuți, tocmai datorită faptului că nu s-au făcut săpături arheologice care să poată oferi informații certe, iar la suprafața solului nu au fost descoperit nici un fel de material arheologic. Cetatea de la Pâncota, cercetată perieghetic, se pare că a beneficiat și de „săpături arheologice recente al căror rezultat este inedit” dar apare cu datare incertă (cf. C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 42, 212-213, 234).

⁵⁷ A.A. Rusu, *op.cit.*, p. 86.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 87.

⁶⁰ *Ibidem*, sunt citate următoarele lucrări: R. Popa, *Observații și îndreptări la istoria Anului o mie*, în *SCIVA*, 42, nr. 3-4, 1991, p. 167-171; I. Bóna, *Az Árpádok korai várai*, Debrecen, 1988, 198 p. Conform părerilor exprimate de cercetătorul maghiar, majoritatea fortificațiilor de pământ

societatea maghiarilor descălecători, pe la sfârșitul secolului al IX-lea, să fi fost capabilă să înalțe izolat sau într-un program mai sporit (al uniunii de triburi), alte fortificații decât de forma acelora cu care erau deja obișnuiți bizantinii, slavii ori, mai puțin probabil, francii. Din clipa în care nevoia unor centre de putere solide a fost resimțită, toate realizările prezente pe teritoriul locuit/stăpânit/controlat de către ei au dobândit aspectul general al cetăților Europei Centrale și de Est. Ori acestea au fost în primul rând, ceea ce istoriografia germană a denumit de ani buni *Burgwälle* (=cetăți cu valuri de pământ). Faptul că cetățile de pământ apar doar în Transilvania, iar peste munți, în Moldova, numai în partea ei nord-estică, și în Țara Românească deloc, că numărul lor este mic și nu poate fi legat de influențe ale unor colectivități slave străvechi, pare să dea dreptate autorului maghiar, în sensul construirii lor (ori a majorității lor?) doar de către statul maghiar, odată cu cucerirea sistematică a Transilvaniei, adică din momentele din care societatea maghiară a sfârșit în a mai fi păgână și tribală. Tot atât de străină de români pare să fi fost și aria nord-moldoveană, unde o altă forță externă (varego-vikingă) a devenit catalizatoarea noilor vremi și structuri politice. Dar, în aceeași măsură, dacă vom demonstra fără fisuri capacitatea de organizare (indiferent cum am dori să o denumim: prestatală, voievodală, ducală, teritorii ale primului țarat bulgar etc.) a populației preexistente (români, slavi, bulgari), care ocupa teritoriul Transilvaniei și părțile ei vecine, atunci forma organizatorică și populația atașată ei trebuie să-și fi ridicat fortificații în exact aceeași măsură și materialitate. Adică tehnicile de construcție fuseseră învățate de la aceiași meșteri constructori de la care puteau să învețe și ungurii”⁶¹. Această demonstrație credem că s-a făcut, cel puțin la Biharea, unde populația românească sau româno-slavă din așezarea de la Biharea și așezările din zonă, aflate într-o formă de organizare politică, au ridicat cetatea de pământ, caracteristică „în tot centrul și vestul Europei, între monumentele de apărare ale locuitorilor din aceste teritorii europene împotriva pătrunderii maghiare” după cum arăta S. Dumitrașcu în monografia sitului de la Biharea (p. 8-9) și după cum cercetările recente au confirmat-o.

Concepția unor cercetători precum M. Rusu, Șt. Olteanu, P. Iambor,

de pe teritoriul viitorului regat maghiar n-au apărut mai devreme de secolul al XI-lea. Migratorii însă n-au folosit cetățile, improprii stilului lor de luptă, iar ungurii, odată cu venirea lor în centrul Europei, nu și-au schimbat brusc stilul lor de viață și organizarea militară.

⁶¹ A.A. Rusu, *op.cit.*, p. 93.

C. Cosma, A. Bejan, N. Edroiu, „care statuează că teritoriul României constituie un hotar de interes pentru obiectivele cercetate”, este apreciată de-a dreptul „tulburătoare”, considerându-se că în mod firesc fortificațiile din secolul al IX-lea premaghiare ar trebui să se regăsească și la vest de granița României cu Ungaria, „nimeni nu ne poate spune încă nimic despre contemporanii acestor cetăți, care trăiau la Debrețin sau Seghedin înainte ca ungurii să fi ajuns acolo”⁶².

Aceste considerații, alături de multe altele, atent și ponderat analizate, fără exagerări, ar putea să dea un nou impuls pentru intensificarea cercetărilor arheologice în domeniul fortificațiilor de pământ de la începutul evului mediu, puțin cunoscute, în cele mai multe cazuri necercetate sistematic. Credem că cercetările arheologice sistematice de la Biharea de până acum, au făcut câțiva pași în cunoașterea mai temeinică a realităților istorico-arheologice din această parte de țară, eforturi care trebuie continuate și în următorii ani.

⁶² Ibidem, p. 88.

Anexă.**Lista fortificațiilor din nord-vestul României și încadrarea cronologică**

Fortificații	sec.VIII	sec.IX	sec.X	sec.XI	sec.XII
1. Beliu – Trei Cruci		////////	////////	////////	
2. Biharea – Cetatea de pământ	////////	////////	////////	////////	////////
3. Bodrogu Vechi - Grădiște				////////	////////
4. Bulci - Cetate				////////	////////
5. Căpleni – Pământul regesc				////////	////////
6. Cheud – Dealul Cetate			////////	////////	
7. Cladova – Dealul Carierei				////////	////////
8. Cuvin – Cetate-Râtul lui Răchită				////////	////////
9. Grăniceri - Cetate		////////	////////	////////	////////
10. Halmăjd – La Zamca			////////	////////	
11. Marca - Cetate				////////	////////
12. Medieșul Aurit - Castel			////////	////////	
13. Moigrad – Dealul Cămnini		////////	////////	////////	
14. Oradea - Cetate				////////	////////
15. Ortelec - Cetate			////////	////////	
16. Pâncota – Cetatea turcească			////////	////////	
17. Petreu – Cetatea dinăuntru			////////	////////	
18. Sebiș - Troianul		////////	////////	////////	
19. Șimleul Silvaniei - Cetate			////////	////////	
20. Șimleul Silvaniei - Observator			////////	////////	
21. Tăuț – Dealul Rujelor			////////	////////	
22. Vârfurile ?	////////	////////			
23. Vladimirescu – La Cetate		////////	////////	////////	
24. Zalău - Poligon				////////	////////
25. Zalnoc - Cetate			////////	////////	////////
26. Zărand – La Bisericuță		////////	////////	////////	
27. Zimandu Nou - Cetate	////////	////////			